

Bojan Godeša

O političnem delovanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v prvih mesecih okupacije

UDK 262.12+929 Rožman”1945”

GODEŠA Bojan, dr., doc., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

O političnem delovanju ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v prvih mesecih okupacije

Zgodovinski časopis, Ljubljana 67/2013 (147), št. 1-2, str. 152–170, cit. 54

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Najnovejše razčlenbe političnega dogajanja na začetku okupacije so v nasprotju z večino dosedanjih raziskav razkrile, da vodstvo SLS na predvečer napada sil osi na Jugoslavijo ni stremelo po povezavah z demokratičnimi zahodnimi silami (Veliko Britanijo), temveč si je že vse od kapitulacije Francije poleti 1940 prizadevalo za tesno naslonitev na sile osi, tako da se je pokazala potreba o spremembi zornega kota, s katerega motrimo delovanje tedanje politične elite. V luči teh ugotovitev je treba na novo umestiti in problematizirati tudi delovanje tedanjega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana. Razprava na podlagi relevantnih virov in literature ugotavlja, da je bila vloga škofa Rožmana glede na njegov položaj sicer specifična, a se njegovo politično udejstvovanje v splošnih okvirih v prvih mesecih okupacije ni bistveno razlikovalo od delovanja politikov v domovini, ki so si prizadevali za rešitev slovenskega vprašanja v okviru novega reda.

Ključne besede: okupacija, cerkev, debelacija, Slovenska ljudska stranka, »novi red«

Avtorski izvleček

UDC 262.12+929 Rožman”1945”

GODEŠA Bojan, PhD., Assistant Professor, Research advisor, Institute for Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

Political Activities of Dr. Grigorij Rožman, Bishop of Ljubljana, during the First Months of the Fascist Occupation

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 67/2013 (147), No. 1-2, pp. 152–170, 54 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Contrary to most previous studies, recent analyses of political events that took place at the beginning of the occupation indicate that on the eve of the attack of the Axis Powers on Yugoslavia leaders of the Slovene People's Party did not strive to establish connections with the Western democratic powers (Great Britain). On the contrary, since the capitulation of France in the summer of 1940 they tried to closely lean toward the Axis. As a result, there has been a need for analyzing activities of the then political elite from a different angle. In light of this change it is also necessary to challenge and reinvent political actions of Dr. Gregorij Rožman, the then Bishop of Ljubljana. Based on relevant sources and literature, this paper suggests that with regard to his position, the role of Bishop Rožman was indeed specific but his political activities in the first months of the occupation were generally not significantly different from those undertaken by politicians in the homeland, who strived to resolve the Slovene question under the new order.

Key Words: occupation, church, debelation, Slovene People's Party, »new order«

Author's Abstract

I.

»Med Slovenci, ki so se zaradi vojne in državljanske vojne znašli v veliki stiski, so se pojavila povsem različna stališča glede vprašanja, kako se soočiti z usodo naroda in katero prihodnost naj Slovenija izbere. Medtem ko so meščanske stranke – Slovenska ljudska stranka (SLS), liberalci in socialni demokrati – zagovarjale strogo legalistično načelo, tj. priznavale jugoslovansko begunsko vlado z Dražo Mihailovičem kot vrhovnim poveljnikom, so si komunisti prizadevali za nasilen prevrat družbenega sistema. Meščanske stranke so poudarjale kontinuiteto Kraljevine Jugoslavije.«¹ To tezo, ki so jo v temeljnih obrisih že med vojno zagovarjali predstavniki predvojnih meščanskih političnih strank in jo kot poraženci nato gojili v emigraciji, je najbolj temeljito razdelala in poglobila Tamara Griesser-Pečar v obsežni monografiji *Razdvojeni narod*.

Vendar pa so najnovejše poglobitve v to problematiko omenjeno tezo ovrgle kot neustrezno.² Izkazalo se je, da se je Slovenska ljudska stranka v pričakovanju napada sil osi na Jugoslavijo, ko je že bilo jasno, da bo ustanovljena hrvaška država, osredotočila na iskanje podobne rešitve tudi za Slovenijo. Odločitev vodstva Slovenske ljudske stranke je temeljila na oceni, da predstavlja hrvaška vzpostavitev lastne države v okviru nacističnega novega reda dokončni propad jugoslovanske države in tudi njene ideje. Takšno razumevanje posledic agresije sil osi na Jugoslavijo, kjer se obnova jugoslovanske države ni zdela verjetna, po mednarodnem pravu ustreza priznavanju akta debelacije. Pravniki Ivan Tomšič je v svojem leta 1942 izdanem delu *Vojno in nevtralnostno pravo* akt debelacije opredelil z naslednjimi besedami: »Debelacija (*debellatio*) (popolna podreditev) je dejansko stanje, na katero meddržavno pravo navezuje pravno posledico: nehanje države po meddržavnem pravu in s tem meddržavnopravne osebnosti države. To dejansko stanje je tedaj, kadar je oblast države uničena, tako da dejansko in popolnoma neha poslovati. Država ne more opravljati na državnem teritoriju nad državnim narodom nobene oblasti več, tako da ni subjekta meddržavnega prava, s katerim bi se mogla skleniti mirovna pogodba.«³

S takšno opredelitvijo stanja, nastalega na ozemlju jugoslovanske države po napadu sil osi, pa se nista strinjali niti jugoslovanska vlada, ki je odšla v emigracijo,

¹ Griesser-Pečar, *Razdvojeni narod*, str. 53.

² Glej Godeša, *Čas odločitev*.

³ Tomšič, *Vojno in nevtralnostno pravo*, str. 67.

nitni njena zaščitnica Velika Britanija in obe nista priznavali debelacije Jugoslavije. Na podlagi teh dejstev lahko razberemo, da je v tedanjih okoliščinah priznavanje debelacije jugoslovanske države in iskanje ustrezne rešitve slovenskega problema v okvirih novega reda dejansko pomenilo, da je vodstvo Slovenske ljudske stranke svojo politično strategijo gradilo na predpostavki, da je dolgoročna prevlada sil osi zagotovljena in da posledično zagotavlja njeno zmago v vojnem spopadu. Skladno s takimi predvidevanji je bilo tudi priznavanje aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji s strani predvojne politične elite v domovini na čelu z Markom Natlačénom. V okviru takega strateškega razmisleka, ki je bil nasproten zavezniškemu ciljem in jugoslovanski vladi v emigraciji, gre razumeti delovanje slovenske politične elite v domovini v prvih mesecih okupacije in razkosanja slovenskega ozemlja. Šele ko so bile izčrpane vse možnosti rešitve slovenskega vprašanja v okviru novega reda, ki so ga ustvarjale sile osi, se je slovenska politična elita v domovini postopoma obrnila k zavezniškim silam ter so izoblikovali jeseni 1941 nacionalni program, ki je temeljil na jugoslovanskem okviru (t. i. londonske točke).

Najnovejše razčlembes so v nasprotju z večino dosedanjih raziskav tako razkrile, da vodstvo najmočnejše predvojne sile, tj. Slovenske ljudske stranke, na predvečer okupacije ni stremelo k povezavam z demokratičnimi zahodnimi silami (Velika Britanija), temveč si je že pred napadom na Jugoslavijo prizadevalo za tesno sodelovanje s silami osi, tako da se je pokazala potreba po spremembi zornega kota, s katerega motrimo delovanje tedanje politične elite.

II.

V luči teh ugotovitev je treba na novo umestiti in problematizirati tudi delovanje tedanjega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana v času prvih mesecev okupacije. Najbolj strnjeno je Rožmanov medvojni odnos do ključnih vprašanj opisala Tamara Griesser-Pečar z besedami: »Po vsem, kar je znano, je bil Rožman globoko prepričan, da bodo zavezniki zmagali, da pa bo nemški poraz odločen drugje, ne v Sloveniji.«⁴ To tezo je zastopal tudi Rožmanov tajnik Stanislav Lenič na povojnih zaslišanjih, ko je trdil, da je bil škof Rožman na strani Angležev in demokracij ter da je vseskozi verjel v zmago nad fašizmom.

Zastavlja se vprašanje, koliko se je delovanje škofa Rožmana v tem času zares lahko bistveno razlikovalo od delovanja tedanje politične elite v domovini, ki je, kot že rečeno, v začetnem obdobju okupacije iskala rešitev le pri silah osi.

Po Rožmanovi smrti je njegov biograf Jakob Kolarič povzel mnenje dr. Mihe Kreka, da je »samo on sam najjasneje slutil in predvideval najhujšo preizkušnjo, ki je leta 1941 prišla nad slovenski narod in je znamenja časov v svoji bistrovostnosti jasneje presojal kot drugi.«⁵ Taka trditev bi lahko pomenila tudi to, da je bil Rožman po mnenju sodobnikov bistveno bolj pronicljiv v oceni problemov tedanjega časa

⁴ Griesser-Pečar, Rožmanova posredovanja, str. 37.

⁵ Kolarič, *Škof Rožman* (III), str. 9.

kot pa večina tedanje politične elite. Po mnenju Franceta Martina Dolinarja pa se je škof Rožman (enako naj bi veljalo tudi za mariborskega škofa Ivana Jožefa Tomažiča) zlu prihajajoče vojne zoperstavil zgolj s pozivi k intenzivnejši molitvi za mir, ni pa razmišljal o konkretnem ravnanju v primeru, če bi do vojne vendarle prišlo. Ta ga je namreč našla popolnoma nepripravljenega.⁶

Rožmanovo predvojno politično udejstvovanje, zlasti odnos z dr. Antonom Korošcem, nedvomno osrednjo politično avtoriteto na Slovenskem v času med obema vojnama, še ni bilo dovolj poglobljeno raziskano. Za zdaj pa se velja zadovoljiti z oceno Rožmanovega tajnika Stanislava Leniča, ki je o njunem odnosu zapisal naslednje: »V tem času se je pojavila tudi JRZ. Glede odnosov škofa do te oblike političnega udejstvovanja nisem nikoli slišal ničesar. Gotovo je, da je bil škof somišljenik Korošcev, nisem pa nikdar slišal, da bi ga Korošec obiskoval. Vem celo nasprotno, da se ga je vsaj po l. 1936 Korošec ogibal. Povod pa je bil to: V tistem času je bil podpisan konkordat s sv. Stolico. Skupščina pa konkordata zaradi pritiska pravoslavne Cerkve ni ratificirala. Korošec je bil takrat notranji minister in je moral konkordat odpovedati. Škofje pa so na konferenci v Zagrebu podpisali javni protest in obsodili notranjega ministra. Ta protest sta pač iz solidarnosti, če ne že drugače, podpisala tudi Rožman in Tomažič. Slišal sem, da se je Korošec nekje v Ljubljani izrazil takole: »Tomažiču ne zamerim, Rožmanu pa, ker ga imam za brihtnega.« In od takrat se je Korošec Rožmana ogibal.«⁷ Tudi sicer naj bi Leniču starejši duhovniki pripovedovali, »da se je Rožman ločil od Jegliča ravno, kar se tiče političnega življenja. Jeglič je politično življenje zelo spremljal, rad sam posegel vmes (majniška deklaracija!) in tudi duhovnike k temu navajal. Ob nastopu Rožmanovem se je takoj videla sprememba. Rožman sam ni nikjer posegel v politiko in tudi duhovnikom ni tega priporočal.«⁸ Lenič je Rožmanovo predvojno apolitičnost tudi doživljal: »V tem času smo živeli stalno v vojni psihozi, pa vendar Rožman ni takrat nikjer posegal v politično življenje, ni iskal nobenih zvez z vodilnimi politiki. Z banom dr. Natlačenom sta imela le oficijelne zveze: izmenjava čestitk za praznike. Ban v škofijo ni prihajal, škof je ob državnih praznikih šel čestitat na banovino. Ko je za dr. Korošcem prevzel vodstvo SLS dr. Kulovec, mu je škof pismeno čestital. Kulovec se je zahvalil, to je bilo vse.«⁹

Če se ozremo na čas, ko so bile sprejete pomembne odločitve glede ravnanja slovenske (zlasti katoliške) politične elite v prvem obdobju okupacije, je Griesser-Pečarjeva zapisala, da z načrti Slovenske ljudske stranke, ki jih je najmočnejša predvojna politična stranka izoblikovala v času med prevratom v Beogradu 27. marca 1941 in začetkom okupacije, škof Rožman ni imel ničesar.¹⁰ Za svojo izrecno trditev¹¹ se je lahko oprla predvsem na Leničevo izjavo na povojnem zaslišanju, ko se je v

⁶ Dolinar, *Slovenska škofa in okupacija*, str. 205.

⁷ Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič, Življenjepis*, str. 143–144.

⁸ Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič, Življenjepis*, str. 68.

⁹ Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič, Življenjepis*, str. 70.

¹⁰ Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 29.

¹¹ To trditev je v svojem prispevku Griesser-Pečarjeva zapisala predvsem zato, da bi poudarila napačnost povojne obtožnice proti škofu Rožmanu, ki si je prizadevala, »da bi vse očitke izdaje povezali v eno skupno obtožnico« (Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 29).

zvezi s tem spominjal: »10 dni je molčal in ni šel nikamor iz hiše. Med tem časom je napravil Natlačen vse tiste poskuse z Nemci, da bi priznali samostojno Slovenijo in nadalje sprejem Italijanov v Ljubljani. Vse to se je zgodilo brez Rožmana in bi, mislim, lahko trdil, da tudi brez njegove vednosti.«¹² Vse to kaže na kontinuiteto z Rožmanovim predvojnim apolitičnim delovanjem.

Na tedanje odločitve vodstva Slovenske ljudske stranke in nato Narodnega sveta za Slovenijo naj tako Rožman ne bi vplival, kljub temu pa se zdi malo verjetno, da o njih ni nič vedel, kot je trdil Lenič. V tem pogledu se zdi, da je Lenič hotel Rožmana obvarovati pred očitki, da je vedel za poskus ustanovitve slovenske države pod zaščito sil osi in posledično proti temu ni izrekel svojega nasprotovanja.

Škof Rožman je bil namreč vseskozi dobro obveščen o ključnem političnem dogajanju. Tako npr. Kolarič navaja, kako je bil pri škofu Rožmanu ob dogodkih, povezanih s prevratom 27. marca 1941, in je bil o njih in tudi o ozadju ta dobro obveščen in seznanjen.¹³ O Rožmanovi medvojni seznanjenosti s tedanjim političnim dogajanjem pa je Tamara Griesser-Pečar zapisala: »Meščanske stranke so Rožmana res redno obveščale. O delovanju teh oseb je bil torej poučen in ga je zanimalo. (...) Že samo dejstvo, da je škofijski dvorec dal na razpolago za srečanja – kar se je zgodilo vsaj dvakrat – dokazuje, da do dela meščanskih strank ni bil ravnodušen. Vedno znova je potrdil svoje protikomunistično prepričanje. Zato se mu je zdelo tudi pomembno, da je pomagal meščanski smeri razvoja v smislu zahodnih demokracij in – kot je pogosto dejal – pomagal preprečiti zmago 'brezbožnega komunizma'.«¹⁴

Tako je Rožman, kot večina politikov, sprva mislil, da bodo tudi Ljubljano zasedli Nemci, pri čemer je bil njegov tajnik Stanislav Lenič prepričan, da bi ga Nemci, glede na škofovo protinemško usmeritev, takoj zaprli.¹⁵ Če je ta Leničeva domneva bila verjetna, se Rožman, v primerjavi z drugimi politiki, zbranimi v Narodnem svetu za Slovenijo, ki so sprva prosili za nemško zaščito, v tem pogledu ni mogel povsem strinjati z njimi. Tudi zato se zdi malo verjetno, da bi škof Rožman sooblikoval tedanjo politiko strankarskih prvakov.

III.

Dejstvo je, da je škof Rožman v »vidni« politični vlogi dejansko nastopil šele z obiskom v spremstvu dr. Franca Kimovca in Ignacija Nadraha v vladni palači pri kraljevem civilnem komisarju za zasedeno slovensko ozemlje Emiliju Grazioliju 20. aprila 1941. Ta mu je naslednji dan vrnil obisk. V svojem poročilu o opravljenem delu je Grazioli o srečanju sporočil v Rim naslednje: »Nato me je obiskal ljubljanski nadškof¹⁶ ROŽMAN. Izjavil je, da duhovščina v celoti priznava oblast fašistične

¹² Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič, Življenjepis*, str. 147.

¹³ Kolarič, *Škof Rožman* (III), str. 68.

¹⁴ Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 42.

¹⁵ Griesser-Pečar, *Dr. Gregorij Rožman*, str. 626.

¹⁶ Tu gre za pomoto, pravilno bi moralo pisati škof.

Italije in se daje na popolno razpolago italijanskim oblastem, opozoril pa je tudi na veliko dobrohotnost Duceja s slovenskim prebivalstvom. Prav rad je uslišal mojo prošnjo, naj v molitve vključi tudi molitev za kralja cesarja, kot se je to izpeljalo v Kraljevini.«¹⁷ O tem obisku je časnik Slovenec poročal: »Msgr. dr. Rožman je sporočil Kr. Civilnemu Komisarju svoj pozdrav in pozdrav vse duhovščine na slovenskem ozemlju, zasedenem od italijanskih čet, ter mu zagotovil popolno sodelovanje cerkvenih oblasti s Fašistično Italijo v korist ljudstva.«¹⁸ S takšnim poročanjem v časnikih je v povojnem zagovoru Rožman izrazil svoje nestrinjanje, ker naj bi bilo neresnično, ker je bilo »tozadevno časopisno poročilo objavljeno od tiskovnega urada komisariata; na njegovo stilizacijo nisem imel nobenega vpliva, kakor tudi nobene možnosti za popravke«.¹⁹ Nekaj mesecev kasneje pa je vsebino njunega prvega pogovora opisal škof Rožman v Ljubljanskem škofijskem listu z naslednjimi besedami: »V nedeljo, 20. aprila, sem v spremstvu generalnega vikarja prelata Ignacija Nadraha in stolnega dekana dr. Frančiška Kimovca obiskal novoiimenovanega kraljevega komisarja Emilija Graziolija. V razgovoru z ekscelenco komisarjem sem poudaril hvaležnost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu, zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: »Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti, razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene« (Rim, 13, 1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila.«²⁰ O vsebini drugega pogovora z Graziolijem, ko mu je le-ta 21. aprila 1941 vrnil obisk, pa Rožman v Škofijskem listu ni poročal.

Ti srečanja z Graziolijem lahko štejemo za prelomnico v Rožmanovem odnosu do njegove vpetosti v politično življenje. Kako naj bi do te »posete pri fašističnih oblasteh« prišlo, opisuje Kolarič z besedami, »da je škof Rožman spočetka odklanjal vsak stik z okupatorjem, tudi z italijanskim. Čutil je naravnost odpor do tega, da bi hodil okrog do okupatorjev. Šele na prošnjo slovenskih protikomunističnih politikov, katoliških, liberalnih in socialističnih, zlasti na posredovanje bana dr. Marka Natlačena, se je odločil za razne obiske in posredovanja pri okupatorskih oblasteh. Dr. Natlačen je bil mnenja, da vsaj to moramo poskusiti, da bi iz italijanske cone napravili ozemlje, kamor bi se ljudje mogli zatekati.«²¹ Škof je dvomil, da bodo obiski pri okupatorju mogli kaj koristiti. Zato je bana vprašal: »Ali ste gotovi, da bom koristil slovenskemu narodu, če bom stopil v stik z italijanskimi oblastvi?« »Prav gotovo«, mu je ban odgovoril«. Tudi bližnja medvojnja škofova okolica potrjuje, da se je dolgo upiral temu, da bi navezal stike z Italijani. Vdal se

¹⁷ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. 3, str. 110–111.

¹⁸ Slovenec, 22. april 1941.

¹⁹ *Škofa Rožmana odgovor*, str. 372. Tudi Jagodic, *Proces proti škofu*, str. 61.

²⁰ Ljubljanski škofijski list, letnik LXXVIII., št. 4–6, 31. julij 1941–XIX.

²¹ Tu je treba opozoriti, da v tem času sploh še ni bilo govora o Ljubljanski pokrajini kot »azilu« za Slovence, temveč je takšna interpretacija plod kasnejše razlage.

je šele na ponovno prigovarjanje bana Natlačena in skupine okrog bana, ki je škofu rekla: »Boste morali iskati stike z Italijani.«²²

Iz tega Kolaričevega zapisa je razvidno, da so bili razlogi za škofov obisk spodbujeni s strani tedaj vodilnih politikov na čelu z Natlačenom in torej politično motivirani. Do srečanja škofa Rožmana z Graziolijem je prišlo na slovensko pobudo. Zato bi težko pritrdili Rožmanovemu povojnem pojasnilu, da je šlo le za »vljudnostni obisk, ne pa politični akt.«²³ Glede na predhodne medsebojne odnose in na razsežnosti, ki jih je ta obisk imel, je to vsekakor predstavljalo novost, po eni strani v medsebojnem razmerju med škofom Rožmanom in domačimi politiki ter na drugi med škofom in okupacijskimi oblastmi. Ta Rožmanov vstop v politiko, ki se je začel s srečanjem z okupacijskim funkcionarjem, je kazal na pomembnost tedanjega trenutka. Škofov obisk pri Grazioliju je zato treba umestiti v kontekst tedanjega političnega dogajanja.

IV.

V okvirih v uvodu opisanega strateškega razmisleka v vodstvu Slovenske ljudske stranke, ki sta ga Kulovec in Krek predstavila slovaškemu poslaniku v Beogradu 5. aprila 1941,²⁴ je poskušal v Ljubljani 6. aprila 1941 ustanovljeni Narodni svet za Slovenijo na čelu s svojim predsednikom, predvojnim banom Dravske banovine dr. Markom Natlačenom, po ustanovitvi t. i. Neodvisne države Hrvaške 10. aprila 1941, ki je predstavljala znak za začetek že pred okupacijo dogovorjenega delovanja, prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito. Vendar pa tega predloga Narodni svet za Slovenijo ni mogel uresničiti, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. V tem kratkem času se je pokazalo še nekaj, namreč, da italijanske oblasti na zasedenem slovenskem ozemlju ne kažejo takšnega nenaklonjenega odnosa do domačega prebivalstva, kot so ga pokazale nemške takoj po zasedbi. Po nemški zavrnitvi in kapitulaciji jugoslovanske kraljeve vojske, objavljeni 18. aprila 1941, se je dr. Natlačen s sodelavci nemudoma odzval na nastale razmere. Skladno z dotedanjim političnim obzorjem, v katerem se je miselno gibala tedanja slovenska politična elita, le tej ni preostalo nič drugega, kot da se z enako prošnjo, tj. željo po ustanovitvi slovenske države v okvirih novega reda, obrne na še edinega dejavnika, ki bi po njihovem prepričanju še lahko vplival na ugodno uresničitev njihovih teženj, tj. na voditelja fašistične Italije Benita Mussolinija.

²² Kolarič, *Škof Rožman* (III), str. 337.

²³ *Škofa Rožmana odgovor*, str. 372. Tudi Jagodic, *Proces proti škofu*, str. 64. Z enako razlago je škofa Rožmana branil tudi njegov zagovornik na ljubljanskem procesu dr. Alojzij Vrtačnik, ki je k temu še dodal, da je šlo za obisk, »ki ga je bil Rožman dolžan storiti kot cerkveni poglavar v škofiji« (Jagodic, *Proces proti škofu*, str. 61). Tudi *Sklepni govor škofovega branilca*, str. 325.

²⁴ *Akten*, dok. 273, str. 383 in slovenski prevod v *Slovenskem zborniku 2007*, str. 348. Razčlenbo okoliščin in o pomenu tega koraka glej podrobneje Godeša, *Čas odločitev*, str. 170–187.

V ta namen so sestavili posebno spomenico in jo 18. aprila 1941 naslovili na Mussolinija ter jo zvečer ob 19. uri in 15 minut izročili Grazioliju. V njej so podpisniki, Natlaččen, Gosar, Adlešič in Pucelj, zapisali: »Ekselenc! Okupacija slovenskega ozemlja po italijanski vojski se je izvršila v popolnem redu in brez nasilja. Tudi po okupaciji je postopanje italijanske vojske in oblasti napram prebivalstvu obzirno in korektno, tako da ni bilo dozdej nobenih omembe vrednih incidentov. Zavaljo tega smatramo za svojo dolžnost, da se Vaši Ekselenci v imenu vsega prebivalstva zasedenih krajev za tako blagohotno ravnanje iskreno zahvalimo ter Vam zagotovimo našega globokega spoštovanja. Dosedanje obzirno in korektno postopanje italijanske vojske in italijanske oblasti napram našemu prebivalstvu nam je v pobudo, da si v skrbi za nadaljnjo usodo našega težko preizkušenega naroda, dovoljujemo predložiti Vaši Ekselenci naslednjo prošnjo: Slovenci smo od nekdaj težili za tem, da bi se vse naše ozemlje združilo v eno politično in upravno celoto. Prvotno je ta težnja izhajala predvsem iz narodnostnih in kulturnih potreb, v novejšem času pa se je slovensko ozemlje zlasti tudi gospodarsko tako razvilo in medsebojno povežalo, da more samo kot enota živeti in napredovati. Odtod tudi naš boj v poslednjih letih za enotnost in čim večjo politično samostojnost Slovenije. Iz enakih razlogov je tudi v sedanjih usodnih trenutkih naša najbolj elementarna želja, da bi Slovenija ostala nerazdeljena in bi kot celota prišla pod nov režim. Na ta način kot politična in upravna enota organizirana Slovenija, ki teži po svoji geopolitični legi in strukturi že sama k Jadranskemu morju, bi se mogla tudi politično gospodarsko uspešno nasloniti na Kraljevino Italijo. Zaupajoč, da bo V. E. stvarno utemeljenost naše želje pravilno ocenila Vas prosimo Vaše blagohotne naklonjenosti in pomoči za njeno uresničenje, za kar Vaši Ekselenci vnaprej zagotavljamo resnične hvaležnosti slovenskega naroda.«²⁵

Mussolinijev odziv na težnje predstavnikov predvojnih političnih strank, izražene v spomenici, je bil ravno nasproten od Hitlerjevega, nečimrni fašistični voditelj je bil namreč navdušen nad tem, da se Slovenci kar sami ponujajo Italijanom in jih prosijo za zaščito. Kot italijanski odgovor na slovensko prošnjo je naslednji dan popoldne (19. aprila 1941) Mussolini telefonsko sporočil tedanjemu civilnemu komisarju Emiliju Grazioliju v Ljubljano naslednje: »Povejte banu, da sem z zadovoljstvom sprejel sporočilo, ki mi ga je poslal, in sporočam: 1) da je sedaj usoda Slovenije odločno zvezana z usodo Italije; 2) da se bodo upoštevale narodnost, kultura, šege in navade; 3) da bodo imeli avtonomijo, ki jo bomo ustvarili na način, kot so jo Nemci za Slovaško; 4) da naj imajo popolno zaupanje v nas, ker jim bomo vladali z ugledom, redom in pravičnostjo.«²⁶

Ob pozitivnem Mussolinijevem telefonskem odgovoru iz Rima 19. aprila 1941 je med vodilno politično elito v Ljubljani zavladal optimizem, saj se je v tistem trenutku zdelo, da bodo uresničene njihove težnje. Tedanje vedro razpoloženje je odražal tudi člankar v časniku Jutro z dne 20. aprila 1941: »V duhovno kulturni smeri so zahteve novega položaja najdelikatnejše. Nov evropski red sloni na

²⁵ ARS, AS 1931, Rupnikov proces, Leon Rupnik, šk. 546.

²⁶ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. št. 3, str. 109–115.

spoštovanju narodnostnih načel in torej dopušča tudi malim narodom kulturno izživljanje ter zagotavlja pravice njegovega jezika. /.../ Poleg gojitve naše narodne kulture bo treba seznanjati slovensko ljudstvo s kulturnimi vrednotami italijanskega in nemškega naroda. Z italijanskim in nemškim narodom smo bili povezani dolga stoletja in smo odtod prejeli premnoge kulturne impulze. V stoletju zmagovitega nacionalizma se naša kulturna samobitnost zopet vključuje v sovisnost s kulturami narodov, ki so nam prostorninsko najbližje. /.../ V sedanjih korenito izpremenjenih razmerah je nova kulturna usmeritev ena izmed neogibnih nalog obnovljenega kulturnega dela.«²⁷

V takem ozračju se je ob omenjenih ugodnih novicah iz Rima še isti dan v časniku *Slovenec* pojavil članek, ki je z naslovom *Namesto Jugoslavije – svobodne države*,²⁸ sicer v še nekoliko zaviti obliki, že napovedoval tudi možnost uresničitve ciljev, ki si jih je ob napadu na Jugoslavijo zadala slovenska politična elita, zbrana v Narodnem svetu za Slovenijo.

S strani vodilnih slovenskih politikov na čelu z dr. Natlačenom je šlo pri pobudi za ustanovitev slovenske države pod italijansko zaščito, izraženi v navedeni spomenici 18. aprila 1941, za ad hoc odločitev, ki se je, kot smo videli, izoblikovala po spletu okoliščin. To je razvidno tudi iz besedila spomenice, kjer so pisci posebej poudarili, da je »dosedanje obzirno in korektno postopanje italijanske vojske in italijanske oblasti napram našemu prebivalstvu (...) nam v pobudo, da si v skrbi za nadaljnjo usodo našega težko preizkušenega naroda, dovoljujemo predložiti Vaši Ekselenci naslednjo prošnjo«. Pobuda je bil torej posledica trenutnih razmer in ne morda izraz predhodne dolgoročne težnje po navezavi slovenskega ozemlja na italijansko državo.²⁹ Pobuda za »slovensko enoto« so v spomenici poskušali prikazati kot nadaljevanje prizadevanj v boju za avtonomijo, čeprav predvojne emancipacijske težnje niso segle čez okvir jugoslovanske države (tik pred vojno je bil ideal Slovenska banovina). Tudi dikcija spomenice, ki se sklicuje le na geopolitične in gospodarske vidike, kaže, da njeni snovalci niso našli drugih skupnih točk, ki bi bolj utemeljile razloge za tesno naslonitev na fašistično Italijo. Takšni cilji niso imeli praktično nikakršne omembe vredne opore v slovenski politični tradiciji.³⁰

Ob teh dejstvih, ki so se jih očitno zavedali tudi avtorji spomenice, je bila zanje nepredvidljiva tudi reakcija slovenskega javnega mnenja, ki je bilo na tako

²⁷ Gabrič, *Odziv slovenskih kulturnikov*, str. 212.

²⁸ *Slovenec*, 20. april 1941.

²⁹ Koroščeve domnevne vizionarske izjave slovenskemu koroškemu voditelju Jošku Tischerju, izrečene na začetku druge svetovne vojne konec poletja 1939, o začasni naslonitvi na fašistično Italijo, kjer naj bi dočakali vznik nove Jugoslavije, predvojna politična elita v svojem delovanju po Koroščevi smrti očitno ni upoštevala, saj so sprva vse svoje sile stavili na Nemce, pa tudi pobuda za ustanovitev slovenske države pod protektoratom sil osi se ne sklada z domnevno Koroščevo izjavo (Godeša, *Italijanska in nemška okupacija*, str. 437–438).

³⁰ V tem pogledu je delna izjema predlog Ivana Šušteršiča o hrvaško-slovenski republiki iz aprila 1919 pod zaščito Kraljevine Italije, ki pa je ostal vse do odkritja v rimskih državnih arhivih s strani Milice Kacin Wohinz slovenski politični javnosti neznan. Poleg tega je bil Šušteršič po nastanku jugoslovanske države politično odrinjen na stranski tir. Kot tak ni imel nobene odločilne vloge pri oblikovanju politike s strani slovenskih političnih subjektov (Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 173–176).

rešitev povsem nepripravljeno. Kljub temu lahko rečemo, da je bila tedanja politična elita, ki je sprožila omenjeno pobudo, seveda zelo dobro seznanjena z dolgoletnim protitalijanskim in protifašističnim čustvovanjem prebivalstva, ki ga je še posebej podžigalo ravnanje italijanske države s slovenskim življem na Primorskem v času med obema vojnama. Kljub vsem slabostim predvojne Kraljevine Jugoslavije in njenemu trenutnemu nezavidljivemu položaju ob razkosanju in okupaciji precejšen del domačega prebivalstva tudi še ni izgubil občutka pripadnosti jugoslovanski državi. Značilen primer, ki je odmeval prav tiste dni po Ljubljani, je predstavljal ugledni predvojni politik Ivan Hribar, ki je s samomorom demonstrativno pokazal nestrinjanje z obstoječimi razmerami (tj. zlom Jugoslavije) ter je v poslovnem pismu zanje obtožil Hrvate, ki so bili prav tedaj vzor za pobudnike spomenice, naslovljene 18. aprila 1941 na Mussolinija.³¹

Kljub precejšnji konspirativnosti pobudnikov ustanovitve slovenske države pod zaščito sil osi pa so se tudi o tej pobudi po Ljubljani kmalu razširile najrazličnejše govorice. Zato sta tej pobudi izrecno nasprotovala tedanja znana in vidna kulturna delavca, Josip Vidmar in Oton Župančič.³² Spor med Župančičem in Vidmarjem na eni strani ter politiki, zbranimi v Narodnem svetu, je vplival na argumentacijo enega od podpisnikov spomenice, ki naj bi dajala politikom proste roke pri odločitvah, pomembnih za celotno slovensko prebivalstvo: »Zgodovina našega političnega razvoja kaže, da se je pri Slovencih uveljavil sistem, po katerem je velik del slovenskih kulturnih in socialnih delavcev hočeš nočeš zaupal ali prepuščal važne politične odločitve predstavnikom političnih strank, političnim voditeljem. S tem sistemom smo prišli v današnje čase in ta sistem je tudi danes še edino mogoč, ker se ni še mogla izkristalizirati nobena nova oblika političnega udejstvovanja. Tako mora tudi še danes veljati tradicionalno načelo, da se prepuščajo ali zaupajo politične odločitve političnim voditeljem. Prav tako jim pripada tudi tehnična izvršitev sprejetih odločb. V tem smislu ostaja vloga kulturnih in socialnih delavcev tudi v sedanjem položaju omejena samo na konsultacijo. Narodna in politična disciplina pa zahteva, da se javnost pokorava odločitvam političnega vodstva.«³³

Ljudje, ki so usmerjali tedanjo slovensko politiko, za svoje tako usodne odločitve torej niso iskali predhodnega soglasja in pristanka širše javnosti ter so le-to nameravali postaviti pred izvršeno dejstvo. V pričakovanju skorajšnjega ugodnega razpleta slovenskega vprašanja v okviru novega reda se je Natlačenu in sodelavcem kljub temu mudilo, da pripravijo tudi prebivalstvo na takšno rešitev, ki je temeljila na tesni naslonitvi na italijansko državo. V tem občutljivem trenutku je bil s strani politikov naprošen, da stopi na politično sceno ljubljanski škof Rožman. S svojim obiskom pri kraljevem civilnem komisarju za zasedeno slovensko ozemlje Emiliju Grazioliju dopoldne 20. aprila 1941 se je škof Rožman dejansko pridružil pobudi, izraženi v spomenici z dne 18. aprila 1941, ki so jo podpisali Natlačen, Gosar, Adlešič in Pucelj. Pri tem se zdi namreč neverjetno, da slovenski politiki škofa Rožmana ne bi seznanili z razlogi, ki so privedli do pritegnitve dotlej apolitičnega

³¹ Hribar, *Moji spomini* (II. del), str. 653.

³² Vidmar, *Obrazi*, str. 173.

³³ ARS, AS 1931, Rupnikov proces, Leon Rupnik, šk. 546.

ljubljskega škofa v politično življenje. V prikazanem kontekstu pomanjkanja širšega soglasja med prebivalstvom se je v naglici zdela pobudnikom omenjene spomenice pritegnitev škofa Rožmana nujna, kot moralne avtoritete, ki ima med prebivalstvom večjo veljavo kot politiki. Takšno mnenje so imele tudi italijanske okupacijske oblasti in je o vlogi slovenske duhovščine v slovenskem političnem življenju med drugim Grazioli nadrejenim 22. aprila 1941 poročal tudi naslednje: »Povedati moram, da je klerikalna stranka na zadnjih volitvah dobila 79 odst. glasov, medtem ko so liberalna stranka in drugi skupaj zbrali preostanek. Klerikalna stranka je izredno vplivna, saj ima seveda podporo duhovščine, ki je tukaj zelo pomembna.«³⁴ Pri obisku pri Grazioliju je zlasti vztrajal in škofu prigovarjal Natlačen, saj naj bi Rožman predstavljal zasilni nadomestek za pomanjkljivo legitimnost v ozkem krogu politikov sprejete, za usodo slovenskega ozemlja pomembne, odločitve. Predvsem pa naj bi Rožman s svojim zgledom prispeval k boljšemu razpoloženju domačega prebivalstva do Italijanov. V tej vlogi se je škof Rožman izkazal kot uspešen, saj je izpolnil tako pričakovanja strankarskih voditeljev kot seveda tudi fašističnih oblasti. Rezultat Rožmanovega obiska pri Grazioliju je bilo takojšnje izboljšanje odnosa domačega prebivalstva do italijanskih okupacijskih oblasti. Tako se je izkazalo, da je imel Natlačen tehtne razloge, da je vztrajal pri pritegnitvi Rožmana, z željo, da podpre prizadevanja za uresničitev tedanjih načrtov slovenske politične elite.

V tem kontekstu je dobil Rožmanov obisk Graziolija povsem nove razsežnosti. Tudi italijanske okupacijske oblasti so takoj zaznale pozitivne (seveda zanje!) učinke Rožmanovega obiska pri Grazioliju, katerega najbolj vidni znak je bilo izobešanje italijanskih zastav na zvonikih cerkva,³⁵ ko se je »stališče prebivalstva, ki je bilo prve dni hladno vljudno, potem izboljšalo in postalo naklonjeno do nas.«³⁶ Sicer pa je na tako vzdušje med prebivalstvom po mnenju Graziolija vplivalo tudi brutalno delovanje v nemški zasedbeni coni, ki se je tedaj razlikovalo od italijanskega. Očitno je ta izkušnja ugled škofa Rožmana kot osrednje moralne avtoritete med prebivalstvom pri okupacijskih oblasteh še dodatno okreplila oz. utrdila.

Glede na načrte slovenskih politikov, pa tudi Mussolinijeve obljube, ki so se že čez nekaj dni izkazale, zaradi Hitlerjevega ignoriranja kakršnihkoli slovenskih predlogov, za neuresničljive, so imele edino korist od Rožmanovega vstopa v svet politike zgolj italijanske okupacijske oblasti. Sledil je namreč hladen tuš, ko so po prihodu italijanskega zunanjega ministra grofa Galeazza Ciana 25. aprila 1941 v Ljubljano slovenski politiki spoznali, da je politična realnost, ki jo je oblikoval Hitler osebno, za Slovence bistveno bolj kruta, kot se je dozdevalo še pred nekaj dnevi. Razočaranje oz. lahko bi celo dejali pravi šok nad takim razpletom dogodkov je bilo na slovenski strani neizmerno. V hipu so se Natlačen in drugi slovenski

³⁴ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. 3, str. 111.

³⁵ Grazioli je o tem zapisal (Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. 3, str. 111) naslednje: »Ko sem nadškofu vrnil obisk, sem ga prosil, naj da na vseh zvonikih ljubljanskih cerkva razobesiti trobojnice. Monsinjor ROŽMAN mi je povedal, da se to ni nikoli zgodilo, da pa bo za nas to zelo rad storil, in res od danes vihra naša zastava na vseh cerkvah.«

³⁶ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. 3, str. 111.

protagonisti prelevili iz »zgodovinskih« osebnosti v opazovalce, ki jim je bila namenjena zgolj vloga statistov. V Rimu so se namreč na Hitlerjev diktat, izražen v dunajski pogodbi med Cianom in Ribbentropom, nemudoma odzvali po načelu »bolje vrabec v roki kot golob na strehi«. Zavedajoč se neuresničljivosti ideje o rešitvi slovenskega vprašanja po slovaškem zgledu so se italijanske oblasti takoj odločile za priključitev zasedenega slovenskega ozemlja h Kraljevini Italiji. Pri tem se niso ozirale na dejstvo, da je bil tretjemajski priključitveni akt v nasprotju z mednarodnim vojnim pravom, ki ne dovoljuje priključitve zasedenega ozemlja pred sklenitvijo mirovne pogodbe. K temu dejanju so na izrecno Mussolinijevo zahtevo okupacijskih oblasti pritegnile tudi predstavnike slovenskega političnega in javnega življenja.

Ti so v skladu s svojim tedanjim političnim razmislekom, ki se je še vedno gibal v iskanju rešitve slovenskega vprašanja znotraj okvirov novega reda, priključitvene akte tudi sprejeli. Priznavanje aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji in s tem priznanje debelacije Jugoslavije je na najbolj očiten način potrjevala »poklonitvena deputacija« sosveta na čelu z dr. Natlačenom, ki je odšla na začetku junija 1941 izraziti vdanost in hvaležnost Mussoliniju. Kljub priznavanju aneksije s strani slovenske predvojne politične elite pa z omenjenim stanjem, ki se je odražalo v razkosanju slovenskega ozemlja, le-ta seveda ni mogla biti in ni bila zadovoljna. A to nezadovoljstvo pri Natlačenu ni bilo plod tega, ker bi tedaj morda stal na jugoslovanskem in zavezniškem protiosnem stališču in imel pomisleke načelne narave, temveč, ker niso mogle biti uresničene Mussolinijeve obljube o ureditvi slovenskih razmer po slovaškem zgledu ter ni dobil v svoje roke z italijanske strani obljubljenе uprave slovenskega ozemlja.³⁷ Zato so, pač glede na njeno tedanje politično razmišljanje, ki se je gibal zgolj v iskanju rešitve znotraj okvirov osnega novega reda, ponovno poskušali doseči združitev slovenskega ozemlja s pomočjo Mussolinijevega posredovanja pri Hitlerju. Seveda so se tudi ta prizadevanja izkazala za neuresničljiva in popolnoma nerealna.³⁸

Ravno v okvir tovrstnega nezadovoljstva z obstoječim stanjem, kjer je bilo razkosanje slovenskega ozemlja občuteno še kot mnogo večji problem, ker je kazalo, da gre za usodno in dolgotrajno rešitev, lahko štejemo tudi odziv škofa Rožmana na priključitev Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. Poleg tega ne smemo spregledati, da ni bilo razkosano zgolj slovensko ozemlje, temveč tudi ozemlje ljubljanske škofije, kar je bil vsekakor še dodaten razlog za Rožmanovo nezadovoljstvo nad obstoječimi razmerami. Takšno razpoloženje se je odrazilo tudi v vsebini njegove izjave ob aneksiji, ki jo je posredoval visokemu komisarju Grazioliju: »Ekscelenca! Danes je bil objavljen dekret, s katerim se po italijanski armadi zasedena slovenska zemlja pridružuje Italiji. Ko jemljem to na znanje, se zahvaljujem Vaši Ekscelenci da nam je tako vsaj na teritoriju škofije omogočen razvoj v kulturnem in verskem oziru pričakujoč, da se v smislu dekreta avtonomija narodnega življenja tudi v korist vere in morale izgradi. Izražam popolno lojalnost in prosim Boga, da blagoslovi Vaše in naše prizadevanje za dobrobit našega ljudstva«.³⁹

³⁷ Godeša, Natlačenovo delovanje, str. 181–183.

³⁸ Godeša, *Čas odločitev*, str. 243–256.

³⁹ Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 52.

S takšno Rožmanovo izjavo Grazioli ni bil zadovoljen, zato jo je potvoril in tudi spremenil naslovnika (namesto na Graziolija je bila naslovljena na Mussolinija) ter v taki obliki objavil v časopisju. Grazioli se je za poseg v Rožmanovo izjavo ob aneksiji Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji odločil predvsem zaradi dveh razlogov. Po eni plati zaradi učinka na domače prebivalstvo, med katerim je bila škofova avtoriteta že preverjena (opazna menjava razpoloženja do italijanskih oblasti po njuni izmenjavi obiskov!), kot po drugi strani tudi zaradi »zavarovanja« pred Mussolinijem, ki je pred tem izrazil pričakovanje, da bodo Slovenci zadovoljni s statutom in priključitvijo h Kraljevini Italiji.⁴⁰

V Ljubljanskem škofijskem listu pa je 31. julija 1941 škof Rožman pod naslovom »Pomembni zgodovinski dogodki«, potem ko je priznal oblast, »ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva«, predstavil aneksijski akt z naslednjimi besedami: »Dne 3. maja je izšel kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine! S tem dekretom je postalo slovensko ozemlje, zasedeno od italijanske oborožene sile, »sestavni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko pokrajino« (čl. 1). Nova pokrajina »bo imela glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe« (čl. 2). Ta kraljevski dekret, izdan na predlog Duceja fašizma, predsednika vlade, nam zagotavlja nemoten kulturni razvoj in svobodo verskega življenja na ozemlju ljubljanske province, ki vsa pripada ljubljanski škofiji. Hvaležni smo Bogu, ki je Voditelju Velike Italije navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidevne modrosti, s katero je Nj. Veličanstvo Kralju in Cesarju predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine. Iskreno hvaležni smo pa tudi Kralju in Cesarju ter Duceju, ki sta dalekovidno omogočila, da je ostalo jedro slovenskega naroda svobodno v veri in jeziku.«

Škof Rožman tudi ni bil prisoten, ko so se zastopniki Slovencev na čelu z dr. Markom Natlačenom zbrali na sedežu visokega komisarja ob priključitvi Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji 3. maja 1941, tam je Cerkev zastopal generalni vikar Ignacij Nadrah. Rožmana ni bilo niti v »poklonitveni deputaciji«, ki je odšla na začetku junija 1941 v Rim k Mussoliniju in papežu.

Griesser-Pečarjeva na podlagi vsega navedenega meni, da sodelovanje meščanskih strank z italijanskimi okupacijskimi oblastmi ni bilo nič povezano z delovanjem škofa Rožmana, kar posebej podkrepi z ugotovitvijo, da pri odločitvah Slovenske ljudske stranke in pri imenovanju članov konzulte ni sodeloval.⁴¹

Ostaja pa dejstvo, da je bil ravno z izmenjavo obiskov med Rožmanom in Graziolijem sredi aprila 1941 led prebit in se je škof poslej redno udeleževal različnih prireditvev, kjer so bili prisotni tudi najvišji predstavniki fašističnih okupacijskih oblasti, tako vojaških kot političnih. Številne od teh navaja Griesser-Pečarjeva (dne 9. 5. 1941 slavnostna italijanska parada, dne 23. 5. 1941 obisk italijanskega ministra za kulturo Giuseppa Bottaija, dne 10. 6. 1941 pri komandantu XI. Zbora v Zvezdi, kjer je skupaj z generaloma Robottijem in Orlandom poslušal Ducejev govor, dalje 28. 6. 1941 obisk italijanskega ministra za promet Hosta Venturija v

⁴⁰ Ferenc, *Fašisti brez krinke*, dok. 4, str. 116.

⁴¹ Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 31–32.

Ljubljani, razne slavnostne maše, pri katerih je bil prisoten – tako npr. dne 22. 5. 1941 v stolnici ob zaključku vojne proti Jugoslaviji, kjer je Rožman bral sveto mašo, dne 28. 10. 1941 v stolnici (obletnica fašističnega pohoda na Rim), za žrtve revolucije (mašo je bral Anton Vovk)).⁴² Rožman se je med drugim udeležil tudi skupnega slovensko-italijanskega kulturnega večera, ki je bil predstavljen kot »nova manifestacija vzajemnosti in sodelovanja« med Slovenci in Italijani.⁴³ Čeprav so bile nekatere izmed prireditev zelo spornega značaja (npr. maša ob zaključku vojne v Jugoslaviji), ni videti, da bi imel škof Rožman kakšen poseben odpor do tovrstnega sodelovanja, kot bi se to lahko razumelo iz nekaterih kasnejših izjav (npr. Leniča). S precejšno mero previdnosti in skepse je namreč treba obravnavati post festum izjave, ki so nastale pod vtisom povojne obsodbe Rožmana na sodišču in bile temu primerno zaščitniške do škofa, češ da druge izbire ni bilo ter da je bila njegova udeležba na prireditvah neizogibna.⁴⁴

Pri tem udejstvovanju Rožman sicer ni bil osamljen, je bilo pa tako njegovo delovanje povsem v duhu tedanjega časa, za katerega je bilo značilno tesno in iskreno sodelovanje med italijanskimi okupacijskimi oblastmi in pa (predvsem) predvojno slovensko politično elito. Škof Rožman je s svojo držo, predvsem na simbolni ravni, nudil oporo – glede na njegovo tedanje moralno avtoriteto, je bila ta precejšnja – pri uresničevanju tedanje politične usmeritve slovenske politične elite na čelu z Natlačenom, ki je po ponesrečenih prizadevanjih za ustanovitev slovenske države pod protektoratom sil osi priznala aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji in s tem seveda pristala na tezo o debelaciji jugoslovanske države.

Zanimivo in hkrati zelo povedno je tudi to, da je Rožman v svojem zagovoru navedel, da je bil smisel njegove izjave, ki jo je izročil Grazioliju, tudi »zahteva, da se v avtonomijo Ljubljanske province vključijo tudi ostale slovenske pokrajine, ki so pod vrhovnim italijanskim vodstvom«.⁴⁵ Tega vidika v Rožmanovi izjavi, podani Grazioliju, sicer ni, a se ujema, kljub temu, s tedanjim gledanjem preostale slovenske politične elite, ki je stremela za združitvijo slovenskega ozemlja pod italijansko nadoblastjo.

Pri tem ostaja odprto vprašanje, koliko se je škof Rožman teh vidikov priznavanja aneksije v vseh razsežnostih tedaj sploh zavedal. Po pisanju Marije Čipić Rehar naj bi namreč k takšni odločitvi odločilno vplivalo predvsem Rožmanovo pojmovanje države, ki se je v veliki meri razlikovalo od današnjega. V njenem tehtnem prispevku so izpostavljeni odlomki iz Rožmanovega predavanja »Cerkev in država« kot ključni za razumevanje tega vprašanja. Čipić Reharjeva ugotavlja naslednje: »Na tem mestu utemeljuje tako cerkveno oblast, ki je dana od Boga in skrbi za versko življenje duhovnikov in vernikov kot tudi državno oblast, za katero navaja iz Svetega pisma: »Dajte cesarju, kar je cesarjevega, dajte Bogu kar je božjega«. S tem stavkom naj bi bilo vernikom naročeno, naj se pokorijo tudi državnim oblastem, saj, kot navaja Rožman: »Oblast je le ena v resnici: božja, vsa

⁴² Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 57–58.

⁴³ Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 95.

⁴⁴ Griesser-Pečar, *Rožmanov proces*, str. 57.

⁴⁵ Škofa Rožmana odgovor, str. 372.

človeška oblast od njega – tudi prva državna: Pavel Rimljanom: »Ni je oblasti razen od Boga, in te, ki so od Boga postavljene«. (Rim. 3, 1) Kdo je nositelj te oblasti v posameznih državah – na kateri se izvršuje – to ni direktno od Boga: ljudstvo izvoli, zgodovinski razvoj, zgodovinska dejstva. Zato podrediti se oblasti pomeni ubogati Boga, ki je oblast dal in jo v 4. zapovedi zaščitil (sv. Pavel in Peter) »božji naredbi se ustavlja«. Če je oblast od Boga, je nosilec in vršilec oblasti tudi Bogu odgovoren, vezan tudi na božje zapovedi, proti božjim pravicam jih ne sme rabiti.«⁴⁶

V tem pogledu se zdi manj prepričljiva primerjava in enačenje Rožmanove lojalnostne izjave italijanskim okupacijskim oblastem leta 1941 z Vovkovo izjavo jugoslovanskim povojnim oblastem leta 1945, saj gre za pomembno razliko med njima. Vovkova povojna izjava je dejansko pomenila zgolj priznavanje obstoječe družbene ureditve znotraj mednarodno priznane jugoslovanske države, v primerjavi z Rožmanovo iz leta 1941, ki je predstavljala tudi sprejemanje spremembe državnega okvira slovenskega ozemlja, ki ni bilo v sozvočju z mednarodnim pravom.

V.

Za razumevanje razmišljanja ljubljanskega škofa in ocenjevanja tedanjih razmer pa je pomemben še neki drug Rožmanov poseg v tedanje politične razmere. Ta je imel mednarodne razsežnosti in je bil posredno povezan z odnosom do tedanjega mednarodnopravnega položaja (tudi) slovenskega ozemlja. Vatikan se je namreč znašel v delikatnem položaju, ko je za avdienco pri papežu maja 1941 zaprosil voditelj Neodvisne države Hrvaške Ante Pavelić. Po zabeležkah Domenica Tardinija, tajnika za izredne zadeve v vatikanskem državnem tajništvu, so se 17. maja 1941 v vatikanskih krogih zavedali, da je namen Pavelićevega obiska pri papežu izrazito političnega značaja in je zaradi tega to vprašanje zelo občutljivo. Iz sprejema pri papežu bi po mnenju vatikanskih diplomatov NDH in sam Pavelić lahko izvlekla velike politične koristi. Državniški sprejem pri papežu bi se dalo namreč razumeti kot priznanje Pavelića in hrvaške države s strani Vatikana. Temu so se hoteli v Vatikanu sicer izogniti, toda po drugi strani so želeli tudi ugoditi Pavelićevi prošnji, saj je bilo po njihovem mnenju nesporno, da se Pavelić izjasnuje za katoličana in da se nova država sama razglašajo za katoliško. Odločilno vlogo pri taki opredelitvi Pavelića in hrvaške države s strani Vatikana pa je imel ravno škof Rožman, ki je v zvezi s tem v pogovoru z Guidom D. Del Maestrijem, atašejem nunciature v Beogradu – dal največja jamstva in najtoplejša priporočila.⁴⁷ Tako je bil ravno po zaslugi Rožmanovega priporočila Pavelić sprejet s strani papeža. Kljub temu da je bil Pavelić sprejet pri papežu le v zasebno avdienco, je to izzvalo ogorčene proteste s strani jugoslovanske emigrantske vlade, pa tudi komentarji britanskih diplomatov so bili zelo povedni. Zakaj tako ogorčenje s strani jugoslovanske emigrantske vlade, je razvidno iz argumentacije, s katero so v Vatikanu protestirali.

⁴⁶ Čipić Rehar, Pridige in pastirska pisma, str. 129.

⁴⁷ *Actes et documents*, IV/351 (povzeto po Pleterski, Vatikanski dokumenti, str. 639). Tudi Krišto, *Katoliška crkva*, dok. 19, str. 42–43.

Vprašanje Paveličevega obiska je, kljub temu da ni bil sprejet kot državni voditelj, posredno, kot so predvideli vatikanski diplomati, odpiralo problematiko kontinuitete jugoslovanske države. Takšne razsežnosti Paveličevega obiska pri papežu se je zavedala tudi jugoslovanska vlada, ki je svojemu poslaniku pri Svetem sedežu, Niku Miroševiću Sorgu, dala naslednja navodila: »Kraljeva Jugoslovanska vlada je prejela z največjo bolečino vest, da je Sveti Oče Papež prejel v avdienco Anteja Pavelića, ko je ta bival v Rimu, da ponudi krono tako imenovane hrvaške države italijanski kraljevi hiši. S tem dejanjem je Sveti sedež, čeprav indirektno, priznal kot legalno stanje stvari, ustvarjeno na delu ozemlja Kraljevine Jugoslavije. /.../ Ante Pavelić je sodeloval pri razkosanju Hrvaške in Hrvaškega katoliškega naroda, ki bo po svojih legitimnih zastopnikih, nadaljeval boj za ohranitev enotnega in celovitega bratskega ozemlja v Kraljevini Jugoslaviji, ter priznava samo Kralja Petra II. za svojega vladarja.«⁴⁸

Čeprav se je Vatikan opravičeval, da papež ne more odkloniti pogovora s katoliškim državnikom (papež se je torej skliceval ravno na Rožmanova zagotovila o katolištvu Pavelića in Neodvisne države Hrvaške!), so to srečanje tudi v zaveznških krogih komentirali z velikim ogorčenjem. Po mnenju Britancev se še ni zgodilo, da bi tako pomemben verski voditelj z vsemi častmi sprejel mednarodno znanega moralca.⁴⁹

Tako naklonjeno Rožmanovo mnenje o Neodvisni državi Hrvaški in še posebej o Paveliću, četudi je tedaj že bil seznanjen z njenim (deklariranim totalitarnim) značajem, njeno politiko do Srbov,⁵⁰ Judov⁵¹ in protifašistov, vsekakor priča o trenutnem razpoloženju v političnih krogih, ki so mu bili blizu. Povsem samoumevno je seveda pri tem bilo, da je šlo pri Paveliću za protijugoslovansko in protizavezniško delovanje. Občudovanje Hrvatov in hkrati tudi zaviranje, ker jim je uspelo ustanoviti lastno državo v okviru novega reda, je bilo namreč v tistem času v katoliških krogih precej razširjeno. Takšno Rožmanovo hvaljenje Paveličevega katolištva po Tardinijevi zabeležki⁵² se je namreč povsem ujemalo s tedanjim pogledom na dogodke, ki ga je zagovarjala tudi preostala slovenska politična elita na čelu z Markom Natlačenom.

Pri celotni zgodbi v zvezi z vlogo škofa Rožmana pri obisku Pavelića v Vatikanu je precej značilno za slovenske zgodovinopisne razmere, da nekateri tega vidika delovanja ljubljanskega škofa sploh ne upoštevajo kot relevantnega vira pri ocenjevanju njegovega postopanja v prvih mesecih okupacije. Tako npr. v delih Tamare Griesser-Pečar, ki se je po osamosvojitvi Slovenije največ ukvarjala s podobo ljubljanskega škofa Rožmana, navedbe tega pomembnega dokumenta ni zaslediti. Objavljeni vatikanski dokument namreč nesporno in verodostojno odraža tedanje Rožmanovo samostojno politično razmišljanje in to povsem neodvisno od političnih predstavnikov, ki na škofovo mnenje v tem primeru niso neposredno vplivali.

⁴⁸ Bulajić, *Misija Vatikana*, str. 495–496.

⁴⁹ Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992*, str. 114.

⁵⁰ Hrvatska politika in Srbi. Slovenec, 27. april 1941.

⁵¹ Proti Židom na Hrvatskem. Slovenec, 1. maj 1941.

⁵² Glej op. 47.

Verjetno za Rožmanovo priporočila o Paveličevem katolištvu sploh niso vedeli, čeprav je v časniku Slovenski dom prav v tem času izšel članek, ki je ustaškega »poglavnika« predstavil v pozitivni luči in celo s kančkom nevoščljivosti.⁵³

Iz povedanega so jasno razvidne razsežnosti, ki jih je imel Paveličev obisk pri papežu v Vatikanu in Rožmanova vloga pri tem. Tako lahko povsem pritrdimo oceni, ki jo je zapisal Janko Pleterski, da je šlo pri tej Rožmanovi intervenciji za posredno priznavanje debelacije Jugoslavije.⁵⁴ Ocena Pleterskega potrjuje, da je s tem Rožman priznaval obstoječe stanje, to je tudi aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji, kar kaže, da se stališče ljubljanskega škofa tedaj ni razlikovalo od razmišljanj dela tedanje politične elite v domovini, ki je iskala rešitev slovenskega vprašanja v okviru novega reda.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931 Rupnikov proces – Leon Rupnik.

Objavljeni viri

Actes et documents du Saint Siège relatifs a la seconde guerre mondiale. Libreria Editrice Vaticana.

Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre. 5. Tom (prvi poltom – Februar–April 1941). Göttingen, 1969.

Ferenc, Tone, *Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941–1942.* Maribor: Založba Obzorja, 1987.
Griesser-Pečar, Tamara, *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora.* Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva družba, 1997.

Jagodic, Jože, *Proces proti škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Zbornik Svobodna Slovenija*, 1965, str. 57–72.

Krišto, Jure, *Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska. Dokumenti 1941–1945 (Druga knjiga).* Zagreb, 1998.

Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu. *Slovenski zbornik 2007.* Ljubljana 2007.

Sklepni govor škofovega branilca Alojza Vrtačnika. *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu.* Ljubljana, 2009.

Škofa Rožmana odgovor (prevod iz nemščine Jože Jagodic). *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu.* Ljubljana, 2009.

Časopisni viri

Ljubljanski škofijski list
Slovenec
Slovenski dom

⁵³ Poti in cilji dr. Ante Paveliča. Slovenski dom, 20. maja 1941.

⁵⁴ Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 430–431.

Literatura

- Bulajić, Milan, *Misija Vatikana u Nezavisnoj državi Hrvatskoj*. Beograd, 1992.
- Čipić Rehar, Marija, Pridige in pastirska pisma škofa Rožmana v vojnem času. *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu*. Ljubljana, 2009.
- Dolinar, France Martin, Slovenska škofa in okupacija. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI, 2001, 2 (zbornik razprav Slovenci in leto 1941), str. 201–210.
- Gabrič, Aleš, Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI, 2001, 2 (zbornik razprav Slovenci in leto 1941), str. 211–224.
- Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Godeša, Bojan, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Godeša, Bojan, Natlačenovo delovanje od aprila do septembra 1941. *Marko Natlačen (1886–1942): v zgodovinskem dogajanju* (ur. Zdenko Čepič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012, str. 175–186.
- Godeša, Bojan, Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno- nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike. *Acta Histriae*, 20, 2012, 3, str. 433–444.
- Griesser-Pečar, Tamara, Proces proti ljubljanskemu škofu dr. Gregoriju Rožmanu. Griesser-Pečar, Tamara-Dolinar, France Martin, *Rožmanov proces*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Griesser-Pečar, Tamara, *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Griesser-Pečar, Tamara, Rožmanova posredovanja pri okupatorju. *Med sodbo sodišča in sodbo vesti. Dokumenti sodnega procesa proti škofu Gregoriju Rožmanu*. Ljubljana, 2009.
- Griesser-Pečar, Tamara, Dr. Gregorij Rožman, ljubljanski škof. *Studia Historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije*, 11, 2011, 2-3, str. 613–640.
- Hribar, Ivan, *Moji spomini* (II. del). Ljubljana: Slovenska matica, 1984.
- Kacin Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1868–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kolarič, Jakob, *Škof Rožman. Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa* (III. del). Celovec: Družba sv. Mohorja, 1977.
- Pirjevec, Jože, Jugoslavija 1918–1992. *Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa, 1995.
- Pleterski, Janko, Vatikanski dokumenti o Slovencih in Sloveniji 1940–1945. *Grafenauerjev zbornik*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996, str. 635–648.
- Pleterski, Janko, *Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Badinterjem. Študije, pregledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Tomšič, Ivan, *Vojno in nevtralnostno pravo*. Ljubljana: Nova založba, 1942.
- Vidmar, Josip, *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije-Založba Borec, 1985.

SUMMARY

Political Activities of Dr. Grigorij Rožman, Bishop of Ljubljana, during the First Months of the Fascist Occupation

Bojan Godeša

Contrary to most previous studies, recent analyses of political events that took place at the beginning of the occupation indicate that on the eve of the attack of the Axis Powers on Yugoslavia leaders of the Slovene People's Party did not strive to establish connections with the Western democratic powers (Great Britain). On the contrary, since the capitulation of France in the summer of 1940 they tried to closely lean toward the Axis. As a result, there has been a need for analyzing activities of the then political elite from a different angle. In light of this change it is also necessary to challenge and reinvent political actions of Dr. Gregorij Rožman, the then Bishop of Ljubljana. Since an in-depth study of Rožman's activity prior to the Second World War has not yet been made the assessment must suffice of his colleagues and contemporaries who claim that although he naturally supported the basic doctrine of the pro-Catholic Slovene People's Party he was emphatically apolitical. Rather than reflecting upon any concrete action should the war arise, he confronted the upcoming evil of the war solely with appeals for more ardent prayers for peace, and was completely unprepared when the war started. During the first days of the occupation he was quite reserved, and became politically active only at the persuasion of prominent Party figures. On April 20, 1941, he visited High Commissioner Emilio Grazioli, the royal civil commissioner for the occupied territory. In doing so, Rožman actually joined the initiative for the establishment of the Slovene state under the protection of Fascist Italy. This initiative was proposed by the Party leaders in a special memorandum addressed to Mussolini on April 18, 1941. Bishop Rožman's moral authority was to represent a provisional substitute for the lack of legitimacy of the decision that had been adopted within a tight circle of people and was of utmost importance for the fate of the Slovene territory. Above all, Rožman's example was designed to improve the attitude of the Slovene population toward the Italians. His attitude, although primarily symbolic, provided support for the implementation of the political orientation of the Slovene political elite; in view of his moral authority at the time, this support was quite considerable. After the Slovene political elite under the leadership of Marko Natlačen had ineffectively tried to establish the Slovene state under the protectorate of the Axis Powers, it ultimately recognized the annexation of the Province of Ljubljana to the Kingdom of Italy. By doing so, it clearly consented to the debelation of the Yugoslav state. In addition, in May 1941 Bishop Rožman gave his assurance to Vatican diplomats of the Catholic orientation of Ante Pavelić and the Independent State of Croatia (NDH), thus once again indirectly acknowledging the debelation of Yugoslavia. Based on relevant sources and literature, this paper suggests that with regard to his position, the role of Bishop Rožman was indeed specific but his political activities in the first months of the occupation were generally not significantly different from those undertaken by politicians in the homeland, who strived to resolve the Slovene question under the new order.